

1. НАУКА – ПРАКТИЦІ

Людмила Володимирівна Шелестова,
кандидат педагогічних наук,
завідувач сектора «Розвитку дошкільників»
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 37.018.1

ВПЛИВ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ ДОШКІЛЬНИКА

В статті обоснована важливість родини в формуванні картини світу дошкільника. Автор проаналізував ряд досліджень по проблемам сімейного виховання і визначив фактори впливу на особистість: побутові умови, чисельність і структура родини, соціально-економічний статус, життєвий досвід і культурно-освітній рівень членів родини, емоційно-психологічний клімат і т. д. Особливо важливим фактором є характер взаємовідносин в родині і тип прив'язаності дитини до матері.

Ключеві слова: *сім'я, картина світу, виховання, розвиток, дошкільники.*

In the article the importance of the family in shaping the worldview preschooler. The author analyzed a number of studies on family education and identified factors impact on the individual, living conditions, the size and structure of family socioeconomic status, experience, cultural and educational level of the family, emotional and psychological climate and so on. A particularly important factor is the nature of relationships in the family and the type of the child's attachment to his mother.

Key words: *family, picture of the world, education, development, pre-schoolers.*

Після народження дитина потрапляє в певне соціальне середовище з особливою структурою, традиціями та звичаями, що є зовнішнім чинником у системі суспільних відносин і визначає особливості розвитку особистості [5]. Соціальна ситуація розвитку через провідну діяльність забезпечує формування основних новоутворень віку, пробуджує особистість, а також стимулює її розвиток.

Незважаючи на значну кількість соціальних інститутів, що впливають на становлення дитини дошкільного віку, центральне місце у цьому процесі посідає сім'я. Родина для будь-якої дитини виступає колективним носієм макро- і мікросоціокультурних традицій, що створюють власний мікросоціальний простір. Цей внутрішній для сім'ї та зовнішній для дитини простір «малої культури» є своєрідною проекцією різноманітного зовнішнього людського досвіду, що криється у культурі. Масовий історико-культурний досвід людей, які живуть на одній території в один період, переломлюється через індивідуальне буття декількох поколінь членів певної сім'ї, що поступово створює внутрішню сімейну «версію буття». У межах цієї

версії, в емоційно насиченому сімейному мікропросторі для дитини закладаються основні семіотичні зони, що будуть визначатися смисложиттєвими цінностями, своєрідними «модулями» свідомості; формуються установки, якими людина у процесі дорослішання буде керуватися під час організації, осмислення та оцінювання власного життєвого шляху [12].

Роль сім'ї є різною на етапах онтогенезу. Сім'я відіграє більш важливу роль вона в житті дитини у період її первинної або ранньої соціалізації, коли створюється «базис», першооснова особистості. У ранньому та дошкільному віці, коли спілкування зі світом ускладнено через психофізіологічні особливості й можливості дитини, спілкування з батьками та іншими членами сім'ї є головним каналом, за яким середовище впливає на її розвиток. Будучи малою групою, сім'я найбільш відповідає вимогам поступового залучення дитини до соціального життя та поетапного розширення її світогляду, збагачення картини світу, життєвого досвіду [14].

Важливим фактором у розумінні сімейної соціалізації, зазначає О. Є. Сапогова, є феномен сімейної

(мікрогрупової) самосвідомості, що зафіксовано у «сімейній культурній концепції», як системі значень, які символізують якості, атрибути, ставлення, поведінкові зразки, що утворюють сімейний наратив – історично та культурно обґрунтовану інтерпретацію різних аспектів світу з певної позиції. Зміст сімейного наративу є синтетичним, оскільки в ньому присутні «таємні» тексти, ритуальні послання, сімейні історії, заповітні слова, повчальні розповіді, прямі вказівки на належне та засуджуване в поведінці, а також традиційний зміст значної наративної культури (казки, примовки тощо), що роками добиралися всередині поколінь сім'ї [12].

Сімейний наратив виконує важливу функцію первинних налаштувань свідомості дитини на сприйняття соціально-культурної інформації певного типу (морально-етичного, естетичного, релігійного, етичного, містичного, пізнавального характеру). На цьому рівні створюється фон розуміння того, що означає «добре/погано», формується орієнтація на схвалювані форми поведінки та системи ставлень, вибудовується майбутній спектр професійних виборів, програми «бажаного образу Я» та підходящого «образу Іншого» тощо [12].

Сімейна історія, як й інші соціальні системи, транслює дитині основні символи соціально-культурного світоустрою, на базі яких вибудовується індивідуальна картина світу. Окрім того, через призму сімейних апокрифів дитина засвоює і більш широкий соціокультурний досвід під час дорослішання. Сімейні апокрифи створюють відчуття «знайомості світу» при зіткненні з новими для індивідуального досвіду ситуаціями, а також «глибокі персональні смисли» [12].

У науці доведено неоднорідну роль різних чинників сімейного життя у вихованні дитини. Серед них: матеріальні та побутові умови в сім'ї; чисельність і структура сім'ї, соціально-економічний статус її членів, життєвий досвід і культурно-освітній рівень дорослих, емоційно-психологічний клімат, психологічна зрілість і рівень педагогічної культури батьків [15].

Провідним серед цих чинників визнають відносини між членами сім'ї, оскільки у разі відхилення від норми знижуються (або нівелюються) виховні можливості. На думку дослідників, розвиток особистості, її уявлення про світ, соціальні прагнення зростаючої особистості, установки, емоційна культура, моральне та психічне здоров'я залежать від характеру внутрішньо сімейного спілкування, психологічної атмосфери в сім'ї, а також ставлення батьків до дітей [16]. Це зумовлюється первинністю та особливістю цього типу суспільних відносин: безпосередність контактів членів сім'ї, де переважно задовольняється першочергова потреба дитини у спілкуванні; побудова спілкування на основі шлюбних та родинних відносин (особистісних, душевних зв'язків, любові та прихильності); постійність контактів, де спілкування відбувається упродовж життя, тоді як вплив інших інституцій має тимчасовий характер.

Аналіз досліджень з питань сімейного виховання засвідчує, що більшу увагу науковці приділяють

питанням впливу внутрішньо сімейних особливостей на формування морально-поведінкової сфери дитини-дошкільника, а саме на: рівень морального розвитку (В. В. Кондратова, В. К. Котирло, С. О. Ладивір, Т. А. Репіна, В. Я. Титаренко та ін.); розвиток емпатії (Р. А. Антонович, З. Р. Кадирова); поведінку дитини (М. І. Борлишевський, В. І. Левкович); успішність побудови взаємин дитини з іншими людьми (О. О. Бодальов, Д. Р. Муталієва, В. В. Столін); соціальну активність дитини (А. В. Усова).

Науковцями проведено дослідження, що опосередковано пов'язано зі з'ясуванням ролі сім'ї у формуванні картини світу дитини дошкільного віку. У ньому сім'я розглядається як чинник впливу на: розвиток пізнавальних процесів дитини (М. І. Лісіна, Р. В. Овчарова, А. І. Сілвестру та ін.); розвиток пізнавальних мотивів та пізнавальної активності дитини (Е. А. Баранова); сприймання національної культури (Т. А. Акопян); формування суб'єктної позиції дитини (І. В. Голишева) тощо і лише незначна кількість робіт спеціально присвячена з'ясуванню впливу сімейного виховання на формування картини світу дошкільника.

Так, К. С. Метельська досліджувала особливості впливу сім'ї на уявлення дитини про себе, інших та світ в цілому. Вона стверджує, що сім'я виступає основою формування «Я-образу», побаченого очима інших і є своєрідним мікросоціумом, зразком відносин у макросоціумі [10].

Особливості світосприйняття досліджували Е. Г. Ейдемільер, І. В. Добряков, І. М. Нікольська. Вони зазначають, що формуванню позитивного світосприйняття дитини сприяють висока згуртованість та низька конфліктність сім'ї, інтелектуально-культурна орієнтація та висока значущість етичних і моральних цінностей [17].

Важливим чинником формування картини світу дитини у сім'ї, на думку Г. В. Бурменської, є прояв прихильності до матері, як до близької дорослої людини. Зокрема це зберігає глибокий внутрішній зв'язок з такими базовими компонентами структури особистості, як самосвідомість, самоствавлення, а також зі ставленням до майбутнього та власної життєвої перспективи [3]. Дослідниця доводить існування залежності світосприйняття дитини від типу її прихильності до матері (ПМ), що відіграє роль опосередковуючого чинника не лише у спілкуванні дитини поза сім'єю, але й у процесі формування узагальнених образів людей, соціальних інституцій та світу в цілому. Отже, тип прихильності до матері впливає на особливості світосприйняття, через що діти з ненадійною ПМ, схильні сприймати світ більш негативно, а з надійною ПМ – більш позитивно.

Дослідниця наголошує, що досвід взаємодії з близьким дорослим, закладає основи базової моделі (матриці) для побудови наступних відносин та взаємодій, а саме:

– у межах рівня прихильності до близького дорослого у дитини формується образ значущого

іншого, що пов'язано з певною системою уявлень, почуттів та очікувань, яка виконує орієнтувальну роль у спілкуванні та соціальних контактів;

– на основі ставлення близького дорослого, до якого звикла дитина, у неї починає формуватися емоційно забарвлений образ «Я» і виникає первинне самовідчуття, а також самоставлення [3].

Контакт з близьким дорослим забезпечує дитині відчуття захищеності та знижує відчуття тривоги і безпорадності, що створює первинні механізми емоційної регуляції, слугує необхідною передумовою для розгортання дитиною орієнтовної діяльності відносно навколишнього світу та розвитку пізнавальних процесів [3].

Отримані Г. В. Бурменською емпіричні дані засвідчують можливість генералізованого впливу благополуччя/неблагополуччя в системі значущих взаємин на формування у дітей картини світу. Так, незадоволеність собою у дитини з низьким рівнем надійності ПМ ніби проектується ззовні і на майбутнє, негативно забарвлюючи навколишній світ та породжуючи песимістичні очікування. Надійний тип ПМ виявляється більш важливою частиною фундаменту, на якому базується позитивний особистісний розвиток та загальне психологічне благополуччя дитини. Однак це не означає, що людина на все життя стає заручником цього типу ПМ, який формується у ранньому дитинстві. Тип ПМ не можна розглядати як стале, що отримано раз і назавжди, оскільки він має відкритий характер і може зазнавати змін за умов зміни стилю реальної взаємодії в діаді «дитина – близький дорослий» [3].

Взаємозв'язки між стилем батьківського виховання та формуванням передумов світогляду – світодії – у дітей дошкільного віку досліджувала М. В. Зінов'єва [6]. Погоджуючись із Л. С. Виготським, учена вважає, що образи світодії є однією з форм образно-сміслового засвоєння дійсності дитиною дошкільного віку. Вони виникають у результаті виявлення власного ставлення до світу в доступних для віку дитини видах діяльності, переживання й уявлення себе та світу в образному плані. Образи світодії можуть опредмечуватися у будь-якому змісті (казкових сюжетах, образах тварин, героях, персоніфікованих предметах, уявленнях про реальних людей, які мають характерний стиль поведінки або ставлення до світу) [4]. У ході подальшого онтогенезу бажаний образ світодії стає більш усвідомленим та узагальненим, тобто стає світоглядом.

Дошкільний вік є періодом більш інтенсивного розвитку передумов світогляду, коли складається бажаний образ світодії та афективно-образне ставлення до світу, що міститься в основі світогляду (Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін).

Д. Б. Ельконін стверджує, що світодія дитини дошкільника є за своєю природою спільною дією зі значущим дорослим. Дії дитини, що виражають її загальне ставлення до світу, частіше здійснюються разом з дорослим або за його допомогою [18].

Очевидно, що для маленької дитини більш значущими дорослими є батьки, тобто виховна діяльність фактично є формою впливу дорослого на світодію дитини (Л. С. Виготський). Батьківське виховання спрямовано на узгодження дій дитини з нормативним ставленням до світу, що існує у свідомості дорослого. Виховна діяльність батьків переплітається з діями дитини. Вона підтримує або посилює ці дії, іноді вступає з ними у протиріччя. Беручи участь у цьому процесі, дорослий збагачує його і намагається вплинути на нього з метою зміни ставлення дитини до світу.

М. В. Зінов'єва виділяє чотири основних типи бажаного образу світодії:

1) *активний*, орієнтований на сприятливі аспекти світу і на себе (*позиція творчого облаштування світу*);

2) *реактивний*, орієнтований на сприятливі аспекти світу і на себе (*позиція пасивного очікування у сприятливому світі*);

3) *реактивний*, орієнтований на несприятливі аспекти світу і на себе (*позиція жертви, яка захищається від агресивного світу*);

4) *активний*, орієнтований на несприятливі аспекти світу і на себе (*позиція агресивно-наступальної зміни світу*).

Більш значущими для формування типу образу світодії, як зазначає М. В. Зінов'єва, є: рівень батьківського піклування; заборони та санкції з боку батьків; характер задоволення бажань дитини в сім'ї; рівень батьківської тривоги та ставлення матері до статі дитини. Вона також виділяє чотири основних стилі батьківського виховання та їхній вплив на картину світу дитини:

1) стиль батьківського виховання дітей, який надає перевагу творчому облаштуванню світу: характеризується збалансованістю рівня опіки, адекватним ставленням до бажань дитини, наявністю певних вимог до виконання дитиною домашніх обов'язків, адекватним сприйняттям особливостей дитини (статі, віку та характеру);

2) стиль батьківського виховання дітей, який надає перевагу пасивному очікуванню у сприятливому світі: характеризується підвищеним рівнем опіки, адекватним ставленням до бажань дитини та сприйняттям особливостей дитини (статі, віку та характеру);

3) стиль батьківського виховання дітей, який надає перевагу агресивно-наступальній зміні світу: характеризується підвищеним рівнем опіки, високим рівнем страху батьків за життя та здоров'я дитини, сумнівом в її силі та здатності вижити; надмірним прагненням батьків задовольняти всі бажання дитини і надмірно високим рівнем заборон;

4) стиль батьківського виховання дітей, який надає перевагу захисту від агресивного світу: характеризується підвищеним рівнем опіки, надзвичайно низьким рівнем вимог щодо обов'язків та високим рівнем заборон і санкцій.

Психологічні механізми впливу сім'ї та сімейних відносин на уявлення дошкільників про власну сім'ю досліджувала О. Г. Кулиш. Учена вважає, що на кожному етапі розвитку дитини існує особливий образ сім'ї, тобто ті ознаки, за якими дитина виділяє сім'ю як певну спільність. На різних етапах онтогенезу у дитини може бути 1–2 узагальнених образи сім'ї – «своя» та «ідеальна», що пов'язано зі специфікою розвитку самосвідомості дитини [7].

У кожному психологічному віці є характеристики сім'ї, що мають для дитини більш важливе значення. Образ сім'ї у дітей дошкільного віку містить симбіоз уявлень про нормативну (ідеальну) родину та використаних із особистого досвіду знань та відчуттів про власну сім'ю. Особливості такого образу полягають у тому, що дитина вважає своєю родиною тих, хто виконує певну діяльність, при цьому не пов'язані будь-якими відносинами, а об'єднані загальним простором (кімнатою або будинком) та зовнішніми проявами. У дошкільнят, з одного боку, немає образу поганої сім'ї, а з іншого – причину сімейних неприємностей дитина-дошкільник бачить у зовнішніх перешкодах, що заважають звичайному, традиційному виконанню членами сім'ї певної діяльності [7].

Окрім позитивного впливу, сім'я може проявляти негативне ставлення до формування картини світу особистості. С. А. Белічева [1] виділяє такі фактори негативного впливу сім'ї, як: виховання в неповній сім'ї; аморальний спосіб життя батьків; низький загальноосвітній рівень батьків; педагогічна неспроможність сім'ї та емоційно-конфліктні відносини. Таким чином, сім'я, не встановивши з різних причин емоційно-значущі відносини з дитиною, стає для неї менш значущою, а роль референтної групи бере на себе інша мікросоціальна група, яка компенсує цей недолік.

Як вважає соціолог К. С. Метельська [10], криза сучасної сім'ї, яку засвідчують результати соціологічних досліджень, пов'язана з переважанням одних функцій над іншими: домінуючу позицію займає економічна функція, що зводить потреби членів сім'ї до сфери споживання, простоти зовнішнього та внутрішнього світів. Інакше кажучи: яке суспільство ми будемо, такою є сім'я і навпаки (оскільки сім'я, будучи сферою приватного життя, відображає загальні принципи людського буття у певний період історичного розвитку). Таким чином, очевидними стають зміни в системі цінностей, що є світоглядною основою сфер та аспектів життєдіяльності людини, а також важливою складовою духовності. Зміна тягне за собою зміну інших компонентів.

Таким чином, проаналізувавши літературу, присвячену проблемі дитячо-батьківських відносин, можна сказати, що сім'я є основоположним чинником розвитку особистості дитини. Сім'я формує та визначає поведінку дитини, закладає її емоційний план та структуру. У процесі спілкування з членами сім'ї дитина несвідомо засвоює батьківські установки, стереотипи поведінки, емоційні зразки, культурні

норми та цінності. У неї формуються основні смисли та ставлення до світу.

Сімейне виховання, зокрема тип дитячо-батьківських відносин є одним з провідних чинників розвитку якостей особистості. Також від сім'ї залежить: засвоєння норм та форм поведінки дитини; прояв її моральних якостей у спілкуванні; поява соціальних мотивів; прагнення до самоствердження; орієнтація на думки оточуючих. Вплив батьків позначається на формуванні особистісних якостей та когнітивної сфери дітей: самосвідомості, самооцінки, формування пізнавальних потреб, інтелектуальної сфери, картини світу.

Сім'я не є ізольованою соціальною інституцією. Вона поділяє сферу впливу з іншими, однак вплив інших, що проектується через призму сімейного виховання, залишається головним..

Використані літературні джерела

1. Белічева С. А. Основы превентивной психологии [Текст] / С. А. Белічева. – М.: Соц. здоровье России, 1993. – 198 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание [Текст] / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1968. – 422 с.
3. Бурменская Г. В. Мировосприятие детей с разными типами привязанности к матери [Текст] / Г. В. Бурменская // Вестн. моск. ун-та. – 2011. – № 2. – С. 21–36. – (Серия 14: «Психология»).
4. Выготский Л. С. Собрание сочинений [Текст]: в 6-ти томах / под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 1: Вопросы теории и истории психологии. – 488 с.
5. Выготский Л. С. Психология [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с. (Серия: «Мир психологии»).
6. Зиновьева М. В. Влияние стиля родительского воспитания на развитие предпосылок мировоззрения у детей дошкольного возраста [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук / М. В. Зиновьева. – М., 2001. – 199 с.
7. Кулиш О. Г. Взаимосвязь образа семьи и развития самосознания у детей дошкольного, младшего школьного и подросткового возрастов [Текст]: дис. канд. психол. наук / О. Г. Кулиш. – М., 2005. – 213 с.
8. Леонтьев Д. А. Субъективная семантика и смыслообразование [Текст] / Д. А. Леонтьев. – М.: Вестн. МГУ, 1979. – № 2. – С. 33–41. – (Серия 14: «Психология»).
9. Лурия А. Р. Об историческом развитии познавательных процессов [Текст] / А. Р. Лурия. – М.: Наука, 1974. – 172 с.
10. Метельская К. С. Семья как форма реализации жизненного мира человека [Текст] // Вестник Нижегородского университета имени Н. И. Лобачевского. – 2007. – № 2 (7). – С. 153–157. – (Серия: «Социальные науки»).
11. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка [Текст] / Ж. Пиаже. – М.: Педагогика, 1999. – 528 с.

12. *Сапогова Е. Е.* Микросоциум семьи и семейный нарратив как психологическая основа культурного социогенеза [Текст] / отв. ред. Т. Ю. Синченко, В. Г. Ромек // Индивидуальные и стилевые особенности личности. – Ростов на/Д: ЮРГИ, 2002. – С. 177–190.

13. Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования [Текст] / под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина // Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1989. – 208 с.

14. Семья и формирование личности [Текст] / под ред. А. А. Бодалева. – М.: Просвещение, 1989. – 206 с.

15. *Усова А. В.* Влияние отношения родителей на становление социальной активности ребенка 6–7 лет

кандидат психологических наук [Текст] / А. В. Усова. – М., 1996. – 181 с.

16. *Шабельников В. К.* Социально-психологические основания анализа жизнедеятельности семьи как детерминирующей системы развития личности [Текст] / В. К. Шабельников // Семейная психология и семейная терапия. – 2007. – № 4. – С. 93–104.

17. *Эйдемиллер Э. Г., Добряков И. В., Никольская И. М.* Семейный диагноз и семейная психотерапия: Учебное пособие для врачей и психологов [Текст] / Э. Г. Эйдемиллер и др. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Речь, 2006. – 352 с.

18. *Эльконин Д. Б.* Психическое развитие в детских возрастах: избранные психологические труды [Текст] / Д. Б. Эльконин. – 2-е изд., стереотип. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО МОДЭК, 1997. – 416 с.

